

Pojem konstrukce v konstrukční gramatice

Mirjam Fried (Praha)

THE NOTION OF CONSTRUCTION IN CONSTRUCTION GRAMMAR

This paper gives an overview of the fundamental features that characterize Construction Grammar as a distinct approach to linguistic analysis. I discuss the theory's conceptual underpinnings, introduce the basics of its representational apparatus, and briefly demonstrate the ways in which a constructional analysis is generally carried out, using both English and Czech data. The center of attention is on the notion 'construction' as a theoretical entity and the basic unit of analysis, which allows for both the Gestalt-like, holistic view of linguistic patterning and for keeping track of the internal properties of larger patterns. The constructional approach is shown to be well suited to accounting not just for fully schematic grammatical patterns but also for partial productivity.

KEYWORDS

grammatical construction, partial productivity, constructional meaning, constructional networks, cognitive motivation

KLÍČOVÁ SLOVA

gramatická konstrukce, částečná produktivita, konstrukční význam, konstrukční síť, kognitivní motivace

1. ÚVOD

1.1 HISTORICKÉ KOŘENY A MOTIVACE

Tvrzením, že lingvistický termín *konstrukce* není žádným novým vynálezem teoretického myšlení konce 20. století, jistě nevzbudíme žádné polemické reakce. Naopak. Jde o termín používaný lingvisty nejrůznějšího teoreticko-metodologického zaměření, běžný ve všech tradičních přístupech k jazykové analýze. Otázkou však je, co přesně si pod ním máme představit, či jak jeho obsah nastavují jednotlivé analytické přístupy. I jen zběžným nahlédnutím do dostatečně širokého vzorku lingvistické literatury zjistíme, že kromě ateoretického chápání konstrukce jako syntagmatického řetězce, případně „jazykové struktury“ v nějakém obecném smyslu, se také objevují specifitěji pojaté aplikace tohoto termínu, v podstatě synonymní s idiomem nebo ustálenou frází určitého typu. Ještě jindy se konstrukcí nazývají konkrétní lingvistické výrazy a nověji rovněž abstraktní vzorce odkazující ke kognitivnímu a komunikačnímu ukotvení jazyka. Cílem tohoto příspěvku je přiblížit chápání konstrukcí právě v onom posledně jmenovaném smyslu: jako teoretický pojem, na jehož základě se vyvinul svébytný přístup k jazyku a jazykové analýze — konstrukční gramatika.

Zárodky konstrukční gramatiky (dále jen KG) se dají historicky vystopovat ve Fillmoreově tzv. pádové gramatice (Fillmore, 1968); ta byla silně inspirovaná kromě ji-

ného Tesnièreovým (1959) pojetím aktantů a vycházela z kritiky transformační teorie a jejího odmítání významové složky gramatického systému.¹ V plnohodnotný analytický přístup s vlastním formalismem a vlastní architekturou už pod značkou KG se vyvinula během 80. let minulého století (Fillmore, 1988, 1989; Fillmore — Kay — O'Connor, 1988), v intelektuálním prostředí, které propojovalo řadu zájmů a úhlů pohledu — lingvistický, psychologický, kognitivní, antropologický, filosofický, umělé inteligence — a všechny tyto proudy se shodovaly v jedné základní myšlence, totiž že nelze oddělovat jazykovou strukturu od jejího významu a komunikační funkce a že adekvátní lingvistická teorie musí být nejen vystavěna na propojení všech tří složek (struktura, význam, funkce), ale musí také hledat jejich celkové ukotvení v lidské percepci, zkušenosti a prožívání světa. Jinak řečeno, cílem se stalo vytvoření takového modelu jazyka, který je kognitivně a psychologicky obhajitelný, tj. který je založený na předpokladu, že jazykové struktury a vůbec organizace jazykového systému jsou určovány a do jisté míry i formovány kognitivními principy, jež je třeba (a možno) skrze lingvistickou analýzu (spolu)identifikovat a dále ověřovat. V tomto směru měl pro nové lingvistické myšlení zásadní význam zejména výzkum v psychologii (Rosch, 1978; Rosch — Mervis, 1975, a další), který dal impuls k vytvoření a aplikaci teorie prototypů i v jazykové analýze a inspiroval nové nahlížení na lingvistickou kategorizaci.

Je zřejmé, že výzkumný program tohoto zaměření předpokládá reprezentace, v nichž je možné počítat se souvýskytem rysů napříč jazykovými rovinami (syntaktické, morfologické, sémantické, prozodické atd.), aniž by se tím ale potlačila exaktnost formulací a důraz na systematickosti popisu. Tyto analytické a reprezentační nároky zatím nejlépe splňuje pojem znaku jakožto mnohorozměrné symbolické jednotky, která představuje dále nedělitelné propojení nějaké formy a významu či funkce. V KG se těmto znakům říká KONSTRUKCE a vztahují se na všechny druhy jazykových prostředků od sublexikálních po nadvětčné: nejen tedy na slova (jak by odpovídalo saussurovskému pojetí znaku), ale také na syntaktické celky (fráze, větné a souvětčné celky), jakož i na morfémy nebo naopak celky textové. Formálními vlastnostmi konstrukcí se rozumí různé kombinace syntaktických, morfologických, fonetických nebo prozodických prvků, zatímco významový či funkční pól každé konstrukce může odkazovat na různé rysy lexikálně sémantické, pragmatické, diskurzní, či rysy z oblasti různých funkčních vztahů syntaktických, jako je atribuce, predikace, valenční struktura predikátů atd.

1 V tomto směru se Fillmoreova konstrukčně gramatická koncepce shoduje s Danešovým tří-stupňovým pojetím syntaxe (Daneš, 1964, 1968 aj.) i jeho zájmem o vztah mezi syntaxí a prozodií (Daneš, 1957). Hlavní rozdíly spočívají v tom, že stejná potenciální vrstevnatost se v KG explicitně postuluje pro všechny roviny gramatické organizace (nejen tedy v syntaxi), dále že se dané „vzorce“ netýkají jenom (nebo primárně) valenční struktury, ale všech typů gramatických struktur, a že lingvistická zobecnění mají představovat konkrétní hypotézy související s organizací a fungováním lidské mysli. Je ovšem třeba dodat, že tento rozdíl není ani tak projevem nějak fundamentálně odlišného pohledu obou lingvistů na jazyk, aspoň v jeho syntaktickém uspořádání (naopak, je zřejmé, že oba vycházeli z velmi podobných obecných předpokladů), jako je primárně dán zásadně rozdílným intelektuálním prostředím, ve kterém se obojí přístup vyvíjel a které nastavilo velmi odlišně zejména mantinely pro možnosti psychologicky a kognitivně pojatého zkoumání jazyka.

V KG se tedy všechna zobecnění o jazykové struktuře formulují pomocí konstrukcí-
-znaků, neboli elementárních „asociací mezi formou a významem, které jsou aspoň
zčásti arbitrární“, jak to formuluje např. shrnující definice Croftova (2001, s. 18). Kon-
strukční analýza tak spočívá nejen ve formálně a konceptuálně jednotném popisu
jazykových jevů všeho druhu, ale také ve snaze podávat kognitivně motivované vy-
světlování toho, jak daný jev funguje, proč má právě tu podobu, jakou má, a přede-
vším jak se vztahuje k lidské kognici, tj. k principům lidské percepce a komunikační
praxe. Konstrukčně gramatická analýza je tak vždycky motivována jednou základní
univerzální otázkou: co je podstatou jazykové kompetence mluvčích, která umožňuje
úspěšnou přirozenou komunikaci, doloženou v autentickém jazykovém materiálu.
Gramatický systém daného jazyka je v tomto pojetí repertoárem konstrukcí a ty se
shlukují v propojených sítích, jednak na základě podobnosti a částečného sdílení
rysů, jednak na základě kontrastu, a tedy v uspořádání komplementárním.

Prvotní motivací pro takto pojatou znakovost gramatického systému byla dvě
obecná pozorování: (1) i víceslovné výrazy tradičně odsouvané do lexika, jakožto ne-
produktivní idiomatické ustrnuliny, mohou sdílet určité chování s plně produktiv-
ními syntaktickými strukturami (Fillmore — Kay — O'Connor, 1988) a (2) i zdánlivě
čistě strukturální syntaktické vzorce v sobě mohou skrývat řadu idiosynkratických
omezení, která nelze odvodit pouze z jejich (morfo)syntaktického uspořádání (srov.
Fillmore, 1986, o podmínkových souvětích v angličtině nebo Fried, 1992, o kauzativ-
ních strukturách v kannadštině). Z toho plyne, že jazykovou znalost mluvčích nel-
ze realisticky modelovat v systému, který přísně odděluje lexikon od gramatiky, ale
že je třeba pracovat s předpokladem, že se obě oblasti v mysli mluvčích propojují
a částečně překrývají; jedině tak můžeme formulovat lingvistická zobecnění, která
jdou k podstatě lidské jazykové vybavenosti. Vzniká tak teoretický pojem částečné
produktivity a počáteční výzkum v intencích KG se soustřeďoval na prokazování
užitečnosti konstrukcí právě u takovýchto jevů, zvaných syntaktické idiomy. Popu-
lárním příkladem byly anglické verbální fráze typu *spill the beans*, kde sice může jít
pouze o konkrétní lexikální obsazení zcela pravidelné a sémanticky transparentní
konstrukce (tedy ve významu „rozsypat fazole“), ale zároveň jde i o běžný idiom ve
významu „prozradit tajemství“. Podstatné tady je, že v obou případech jde o stejnou
a plně produktivní syntaktickou frázi [V + NP], že sloveso je možné použít ve všech
časech, způsobech atd. bez ohledu na interpretaci celé fráze, že jmenná složka fráze
(*the beans*) má vlastnosti plně produktivní determinaçní fráze [Det + N] atd. Jediné,
v čem se tento idiom liší od jiných realizací verbální fráze, je to, že pozice slovesa
a substantiva v něm mají fixní lexikální obsazení (*spill, beans*).

Srovnatelné výrazy se samozřejmě vyskytují i v češtině (*zaklepat bačkorama* apod.),
ale podobně jednoduché příklady částečné produktivity lze snadno najít i v jiných
částech gramatiky. Např. český výraz *jednou za celý rok* lze interpretovat zcela kom-
pozicionálně; známe-li význam slov *jít, celý, rok, jeden* a fráze [NUM-krát za], „vypo-
čítáme“ význam celé kombinace. Naproti tomu význam výrazu *jednou za uherskej rok*
nemůže být prostým součtem významů jednotlivých jeho částí, protože k jeho správné
interpretaci nám nepomůže znalost lexikálního významu slova *uherský* (jako např. ve
spojeních *uherský salám, uherský král* apod.); mluvčí češtiny musí vědět nezávisle na
syntaktickém uspořádání dané nominální fráze, že celá kombinace *uherskej rok* je idio-

matický výraz pro „málokdy/skoro nikdy“. Přitom ale je zřejmé, že obojí vyjádření nejen využívá stejnou nominální syntax [Adj + N], ale i jinak se tyto výrazy chovají syntakticky a morfologicky stejně, včetně toho, že mohou figurovat v předložkové frázi vyjadřující časovou jednotku. Jediné, v čem se liší, je to, že v jednom případě jsou obě pozice v nominální frázi volné a mohou být obsazeny jakýmkoli sémanticky vhodným lexémem (*celý měsíc, uplynulý týden* atd.), kdežto v druhém případě jsou obě lexikálně dané (*uherskej rok*, ale nikoli třeba **uherskej měsíc* nebo i v plurálu **uherský/-é roky*).

Ve všech těchto a podobných případech není možné kategoricky oddělit sémanticky neprůhledné idiomy jako lexikální jednotky od čistě syntaktických kombinací jednotlivých lexémů, protože se velmi často někde částečně překrývají tím, že využívají zcela stejné produktivní gramatické struktury.

1.2 ZÁKLADNÍ PŘEDPOKLADY, METODY A VÝZKUMNÉ CÍLE KG

Ve shodě s ostatními analytickými přístupy a lingvistickými teoriemi, ať již generativními nebo orientovanými kognitivně, pokládá KG jazyk za osvojitelný kognitivní systém, který je vnitřně členěný a nabízí prostředky k produkování a interpretaci nových jazykových výrazů. Jinak ale se KG od generativních přístupů zcela zásadně liší jednak svou metodologií, jednak výzkumnými otázkami a cíli, které si klade, a v neposlední řadě — a dnes čím dál výrazněji — důrazem na důsledný empirismus.

Jak už bylo zmíněno, KG nepočítá s binárním dělením na gramatiku a lexikon, čímž nastavuje dostatečnou flexibilitu analytických i reprezentačních možností tak, aby výsledný popis odpovídal empiricky doložené prostupnosti lingvistických kategorií a jejich škálovitosti (srov. např. Aarts, 2007). Tento předpoklad prostupnosti jde ruku v ruce s využitím znakovosti i za hranicemi lexikálního zkoumání (tj. oblasti slov), kam je tradičně umísťována, tj. také v oblasti gramatické struktury. KG tím neodmítá intuitivně smysluplné a užitečné dělení na „gramatické“, příp. „syntaktické“ vs „lexikální“, ale zároveň nás svou architekturou a pojmovým vymezením nenutí k tomu, abychom postulovali arbitrárně vedené hranice mezi jevy, které se musí počítat buď mezi jevy jednoznačně lexikální, anebo ty, které jsou jednoznačně otázkou gramatické struktury. Taková jednoznačnost je v autentickém materiálu čím dál obtížněji doložitelná a teoreticky obhajitelná. Lingvistické kategorie jsou v KG vnímány a postulovány jako funkční prototypy, z nichž každý zaujímá určitou polohu na konkrétní kategoriální škále a v rámci nějakého funkčního nebo konceptuálního prostoru.

V praxi toto pojetí prostupnosti znamená, že lexikální jednotky na jedné straně a vysoce schematické, abstraktní gramatické vzorce na straně druhé se chápou jen jako dva krajní póly jedné společné škály, na níž můžeme uspořádat všechny typy jazykové znalosti mluvčích, a to ve formě konstrukcí. V tomto obecném smyslu se tedy konstrukce od sebe navzájem liší pouze v míře abstraktnosti, neboli v relativní vzdálenosti od jedné nebo druhé krajnosti této škály, jak ilustrují příklady uvedené v *tabulce 1*. Typy konstrukcí jsou v tabulce seřazeny podle toho, jako daleko mají k jednomu nebo druhému extrému na škále schematicnosti, a to v pořadí od lexika ke gramatice. Jako první jsou uvedeny lexikálně plně obsazené jednotky, ve kterých se nenabízí žádná možnost lexikální obměny, ať již jde o jednotlivá slova nebo více-

slovné výrazy (tj. i slova, jakožto jazykové jednotky, představují specifický typ konstrukcí). Na konci tabulky jsou naopak čistě schematické konstrukce — syntaktické nebo morfologické — kde nenajdeme žádný konkrétní lexikální materiál, ale pouze velmi abstraktní informace týkající se např. slovnědruhového omezení, lineárního uspořádání konstituentů (slov nebo morfémů), syntaktických funkcí apod. Zbytek příkladů zapadá do prostoru mezi těmito dvěma krajnostmi, protože jsou do určité míry schematickými vzorci, ve kterých ale je jedna nebo více pozic obsazená specifickým lexémem; tyto konstrukce jsou v tabulce seřazeny podle stoupající míry schematičnosti.

Míra schematičnosti:	Příklady:
lexikálně plně obsazené	<i>tam a zpátky, hory doly; svíčková, měsíc, za</i>
lexikálně obsazené, ale částečně schematické	<i>uherskej[pád_i] rok[pád_i] mít[osoba, čas, způsob...] navrch, házet[osoba, čas, způsob...] flintu do žita</i>
schematické, ale částečně lexikálně obsazené	[[NUM-krát] za [časová jednotka]] (např. <i>dvakrát/stokrát za den/měsíc/dopoledne</i>) [[až...V _{NON-PAST, PERF ...}] _S [... V _{NON-PAST...}] _S] _S (např. <i>až přijdu domů, budu číst/přečtu noviny</i>) adj-e (např. <i>vesele, hrozně</i>)
plně schematické	[NP VP] _S , [Quant Adj] _{AdjP} [[V _{kořen} — prés.kmen — NT] _{part.} — rod/číslo/pád] _{PA} ² (např. <i>nes-ou-c-í, hraj-í-c-í</i>)

TABULKA 1. Od lexika ke gramatice — příklady českých konstrukcí²

Konstrukční analýza se tedy týká stejně tak zcela produktivních struktur jako zvláštních, idiomatických výrazů a klade se v ní důraz na spolehlivý empirický základ pocházející z autentického jazykového materiálu, nejen psaného, ale také (a čím dál tím častěji) mluveného. Tomuto cíli i celkovému pojetí jazykového bádání v KG také odpovídá induktivní metoda jako hlavní nástroj analýzy: postupuje se od hledání opakujících se vzorců gramatického chování směrem k formulování adekvátního zobecnění (= konstrukce), které má zároveň zachytit co nejpřesněji míru produktivity daného vzorce a podmínek jejího případného omezení. K tomu je ovšem v mnoha případech zapotřebí věnovat pozornost i otázkám kontextu a různým socio-pragmatickým rysům, které lingvistickou strukturu spoluvytvářejí a v různé míře musí být do systematického lingvistického popisu integrovány.

Protože konstrukce nejsou jen základní analytickou jednotkou konstrukční analýzy, ale jsou vnímány také jako hypotézy o jazykové kompetenci mluvčích, je pro KG relevantní i otázka toho, kde pro postulované konstrukce (a tedy jazykové jevy) hledá možnosti jejich vysvětlení. Tady je třeba zdůraznit, že vysvětlení nehledá ve vlastní teorii

² Zkratka PA znamená „participiální adjektivum“.

(tím se zásadně liší od generativní syntaxe), ale v obecných kognitivních a komunikačních principech. K těm kognitivním patří např. kategorizační procesy (tj. rozlišování na základě podobnosti a kontrastu), alokování pozornosti, typy uvažování a inferencí, užívání asociativní paměti, plánování, chápání kauzálních vztahů atd. Vysvětlení motivovaná komunikačními strategiemi zahrnují např. strukturování informačního toku, typy vztahů mezi mluvčím a adresátem, subjektivní postoje, zdvořilostní principy, koheze textu atd. Systematické přihlížení ke všem těmto faktorům dává konstrukčnímu gramatikovi šanci přispět k odpovědi na onu základní otázku (nejen) lingvistického výzkumu: v čem spočívá podvědomá znalost a chápání gramatické organizace v mysli mluvčích.

2. ZÁKLADNÍ CHARAKTERISTIKA KONSTRUKCÍ

2.1 KONSTRUKCE A JEJICH ZÁKLADNÍ TYPOLOGIE

Konstrukce podle této definice zahrnují různě velké a různě vnitřně členěné soubory vlastností uspořádaných hierarchicky, závislostně i lineárně, a souvšlyt daných vlastností nelze dále dělit na menší jednotky. Konstrukce jsou tedy mnohorozměrné emické znaky s různou mírou schematičnosti (abstraktnosti) a slouží jako „návod“ (*blueprints*)³ k formování a interpretaci konkrétních jazykových výrazů daného jazyka. Když to obrátíme, můžeme také říci, že konkrétní jazykové výrazy jsou vždycky jen fyzickými realizacemi jedné nebo více konstrukcí; je přímo jednou z definičních vlastností konstrukcí, že každý jazykový výraz (slovo, věta, syntaktická fráze, atd.) může být manifestací hned několika konstrukcí. Úkolem konstrukcí je zachycovat taková zobecnění o jazykových znalostech mluvčích, která nelze odvodit nebo předpovědět pouze na základě znalosti jiných částí (forem, významů) daného jazyka. Konstrukční přístup tak důsledně rozlišuje mezi konstrukcemi (= abstrakce znakové povahy) a jazykovými výrazy (= konkrétní realizace v jazykové komunikaci, angl. *constructs*); každá konstrukce představuje pouze zobecnění, jež odpovídá potenciálně nekonečnému počtu realizací stejného gramatického typu, jak ilustrují příklady v *tabulce 2*:

pasívní konstrukce	<i>be offended by the remarks</i>
infinitivní konstrukce s objektovou kontrolou	<i>persuade the students to enroll</i>
modifikace	<i>severe problem, hot milk, old cars</i>
plurál substantiv	<i>cars, teas, oceans</i>

TABULKA 2. Příklady anglických konstrukcí a jejich realizací

3 Protože KG vznikla v americkém vědeckém prostředí a původně na základě anglického jazykového materiálu (byť od počátku explicitně s cílem vytvořit model aplikovatelný i na jevy, které se v angličtině nevyskytují), je také terminologicky vázána na angličtinu. Tento příspěvek je vlastně prvním soustavnějším pokusem zprostředkovat KG českému prostředí, což znamená mj. i hledání vhodných českých terminologických ekvivalentů. Ne vždycky asi bude můj pokus úspěšný, a proto také u některých méně obvyklých termínů nebo u výrazů spojených výlučně s územím v KG budu v závorce uvádět i odkaz na originál.

I z takto stručné a kusé charakteristiky konstrukcí jako základních jednotek analýzy je zřejmé, že jejich popis se liší podle toho, jakou funkci plní a jaký typ jazykové kategorie představují. Zdá se, že základní taxonomie zahrnuje přinejmenším tyto hlavní typy konstrukcí: tzv. LEXIKÁLNÍ, VALENČNÍ (*linking*), FRÁZOVÉ a případně jejich podtyp — LINEARIZAČNÍ. Lexikální konstrukce jsou vlastně reprezentacemi lexikálních jednotek (jednoslovných i víceslovných) a valenční konstrukce specifikují kanonické vztahy mezi aktanty, tj. sémantickými rolemi predikátů, a možnostmi jejich (morfo) syntaktických realizací (např. pasívum, tranzitivní konstrukce, syntaktické reflexivizace, kauzativizace atd.). Naproti tomu frázové a linearizační konstrukce jsou generalizacemi o vytváření morfologických nebo syntaktických celků různých velikostí a různé vnitřní struktury, ať již koncipované složkově nebo závislostně (např. tvoření plurálu, futura atd.; v syntaxi jde o struktury jako adnominální modifikace, předložková fráze, determinační struktura, vztážná věta atd.); v otázkách linearizace se frázové konstrukce mohou zároveň kombinovat se slovoslednými vzorci pro takové jevy, jako je umísťování, případně řazení klitik, artikulace aktuálního členění apod.

Už z podstaty KG — vyvinula se původně jako nástroj syntaktického popisu — plyne, že těžištěm zájmu v konstrukčně-gramatickém výzkumu jsou především konstrukce valenční a frázové, včetně linearizačních, tedy ty, které se v tradičních přístupech přiřazují ke gramatice. Také v tomto příspěvku mi půjde především o tzv. „gramatické konstrukce“, tzn. konstrukce, které jsou alespoň částečně schematické a produktivní (právě v té částečnosti ovšem spočívá hlavní odlišnost KG od tradičnějších přístupů v tom, co všechno se do gramatického popisu zahrnuje). Nebudu se tedy zabývat problematikou reprezentací, jež by odpovídaly prvním skupině v klasifikaci naznačené v *tabulce 1* (konstrukce lexikální).

Všechny konstrukce mají ovšem společné jedno: vždycky se popisují a analyzují z dvojí perspektivy současně, a to z hlediska svých vnějších (*external*) a vnitřních (*internal*) vlastností. Vnitřní popis se soustřeďuje na vlastnosti jednotlivých složek dané konstrukce — z jakých konstituentů se skládá a v jakém jsou vzájemném vztahu, případně jaké formální, sémantické, pragmatické, prozodické, fonetické, či morfologické omezení pro ten či onen konstituent platí. Sem spadá například vyjadřování shody, požadavek určité sémantické třídy povolených lexikálních jednotek, kategoriální vymezení atd. Ale protože každá konstrukce může být zároveň sama součástí jiné, složitější konstrukce, je třeba vyhodnotit a popsat i její fungování z hlediska externího, tj. do jakých pozic se sama svými vlastnostmi hodí nebo nehodí a s jakými jinými konstrukcemi se může kombinovat.⁴ Externí (někdy také zvané prostě „konstrukční“) vlastnosti tedy vymezují kompatibilitu dané jednotky s jinou gramatickou

4 V celém výkladu pro jednoduchost předpokládám principy složkové syntaxe, na nichž je konstrukční syntax původně založena. Nepočítá se tu ovšem s žádnými univerzálně danými strukturami, konkrétní syntaktické kategorie a jejich uspořádání jsou dány typem gramatiky toho kterého jazyka. Zároveň celková architektura KG neklade žádné překážky závislostní analýze, je-li takové strukturování bližší konkrétním empirickým faktům. Nepovažuji však za nutné zatěžovat tento text polemikami o výhodnosti jednoho či druhého typu syntaktické analýzy; obecné principy konstrukční analýzy jsou na těchto otázkách zcela nezávislé a připouštějí i integraci obojího druhu syntaktické analýzy.

konfigurací, jejíž je součástí. Např. nominální fráze je konstrukcí, která má určité vnitřní uspořádání (v češtině shodu v rodě, čísle a pádu mezi substantivem a výrazem modifikujícím; slovosled apod.), ale zároveň slouží jako syntaktická složka konstrukcí jiných, např. předložkové fráze nebo jako doplnění v konstrukcích slovesných, které zas kladou určité požadavky na tvar a obsah nominálních frází. A je to právě ona vnější dimenze, která propůjčuje konstrukcím ve smyslu KG jejich zvláštní „celostní“ (*holistic*) status, v literatuře často též zjednodušeně označovaný jako „konstrukční význam“; k němu obrátíme pozornost v následujícím oddíle.

2.2 POJEM „KONSTRUKČNÍHO VÝZNAMU“

Vzhledem k tomu, že konstrukce jsou definovány jako druh znaků, musí jejich nedílnou součástí být i pól významový, jak již naznačeno v úvodu. Otázka „konstrukčního významu“ je věc složitá, zpravidla redukováná do sloganu, že konstrukce je svým významem více než jen součet jejích částí. Interpretace tohoto sloganu je stále předmětem odborných debat a chápání jeho podstaty je z velké části podmiňováno teoretickým zázemím, ze kterého ta či ona interpretace vychází. Je zcela mimo záměry i rozsahové možnosti tohoto příspěvku rozplétat různé teoretické nánosy, které se k takové charakteristice konstrukčního významu váží. Pro naše účely stačí zdůraznit, že „význam“ je v tomto kontextu třeba chápat velmi obecně, v podstatě paralelně ke kontinuu schematičnosti konstrukcí, ilustrovaného v *tabulce 1*. Jsou konstrukce, u kterých je možné, případně nutné chápat jejich význam ve smyslu významu lexikálního či tradičně idiomatického (*měsíc, vlk, přijít na mizinu, vlk se nažral a koza zůstala celá*). Ale čím se posouváme dále na škále schematičnosti, tím je konstrukční význam abstraktnější, včetně označování různých gramatických vztahů a funkcí (např. vztah determinace, modifikace, řízenosti, predikační vztah podmět-přísudek atd.). A konečně celostním konstrukčním významem může být i pragmatická funkce, jak lze ukázat na příkladu výrazů typu (1):

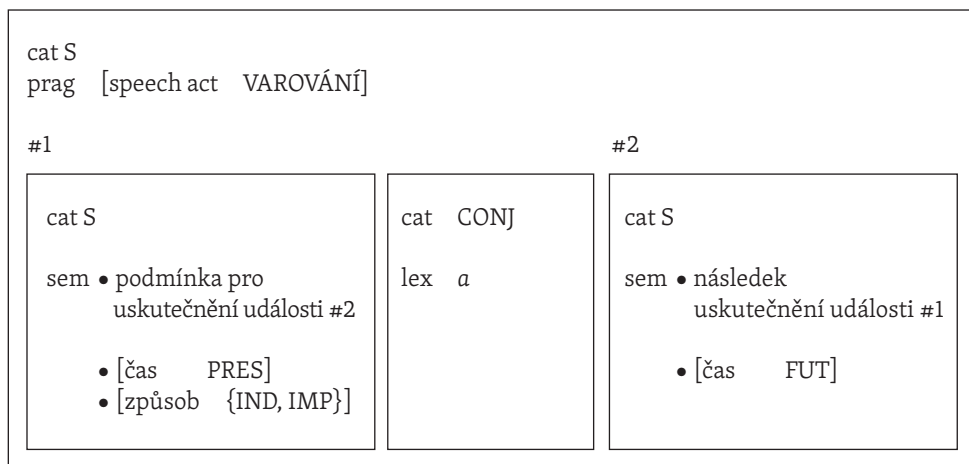
(1) *Ještě jednou na to sáhneš a bude zle!*

Syntakticky tady jde o koordinační souvětí o dvou klauzích, které ovšem v tomto spojení plní stejnou sdělovací funkci jako souvětí podmínkové („jestli na to ještě jednou sáhneš, bude zle“) a komunikačně je toto souvětí vyjádřením nepřímého direktivního aktu. Mluví češtiny tu nutně pracují se znalostí komplexního znaku, v němž jsou všechny tři dimenze (syntaktická, sémantická, pragmatická) propojené do jednoho celku; jinak by nemohli podobné věty přirozeně produkovat a interpretovat. Ani stránku obsahovou (podmínka) ani stránku pragmatickou (nepřímé varování) výrazu (1) nelze jednoduše odvodit z koordinace dvou vět, protože ne každá koordinace má tuto idiosynkratickou platnost významovou a pragmatickou. Navíc je tato kombinace omezena i formálně, minimálně výběrem koordinační spojky (funguje pouze *a*), ale i v dalších detailech, které nejsou vlastnostmi koordinačních souvětí obecně, např. možnost imperativu v první větě (*Ještě jednou na to sáhni a bude zle*), nemožnost použít sloveso v minulém čase ani v jedné větě při současném zachování ilokuční platnosti celku, fixní pořadí obou vět atd.). Všechny tyto rysy — syntaktické, morfologické, sémantické, pragmatické — a jejich specifická kombinace musí tedy být zahrnuty i ve

formalizované reprezentaci této konstrukce, jejímž „konstrukčním významem“ je vyjádření nepřímého varování. Zároveň však jde o produktivní templát, jehož vnitřní uspořádání je syntakticky téměř úplně otevřené (schematické) a většina jednotlivých syntaktických pozic může být obsazena libovolnými lexémy (kategoriálně a sémanticky odpovídajícími dané pozici, pochopitelně). Jinými slovy jde o konstrukci, která spadá do dolní poloviny *tabulky 1*, blízko ke krajnímu syntaktickému pólu na škále schematičnosti, a přece jako celek (tj. v rovině externí, celostní) má svůj idiosynkratický význam/funkci, který není prostým součtem významů jejích konstituentů.

Aniž bychom museli zabíhat do technických detailů konstrukčně-gramatického formalismu, předběžné shrnutí možných relevantních prvků této konstrukce si můžeme aspoň v náznaku ukázat na neformální reprezentaci v *diagramu 1* (teprve pečlivá analýza empirického materiálu by nám dovolila zpřesnit, co všechno je třeba v této konstrukci specifikovat a jestli popis uvedený zde odpovídá prototypickému užívání této konstrukce). Pro porozumění diagramu jsou podstatné tyto údaje: Tři vnitřní rámečky reprezentují tříčlennou plochou koordinační syntaktickou strukturu $[S_1 \text{ a } S_2]$, přičemž prostřední konstituent (CONJ) je lexikálně fixován spojkou *a*. Všechny položky uvnitř těchto rámečků specifikují *vnitřní* charakteristiku dané konstrukce — nejen její syntaktickou strukturu, ale i idiosynkratické sémantické vlastnosti každé její složky: kondicionální vztah mezi větami (navzdory koordinační syntaxi) a omezení některých slovesných kategorií (první klauze očekává přítomný čas a na vybranou má indikativ nebo imperativ, jak naznačují složené závorčky, zatímco druhá věta předpokládá futurum). Vnější rámeček ohraničuje celou konstrukci a specifikuje její *vnější* charakteristiku — nejen to, že jde o konstrukci větnou, ale také že má určitou pragmatickou funkci, již nelze odvodit z žádných interních rysů. Všimněme si, že informace uvedené v jednotlivých rámečcích (konstituentech) nejsou ani v jednom případě obecné vlastnosti daného typu konstituentu platné nezávisle na této konfiguraci. A v tom právě spočívá podstata konstrukcí a konstrukčně gramatického nazírání jazyka. (Pozn: zkratka *cat* označuje kategorii (S = věta, CONJ = spojka), *prag* označuje pragmatický význam, *sem* označuje sémantické informace, zkratka *lex* znamená konkrétní lexikální obsazení.)

DIAGRAM 1. Neformální nástin reprezentace nepřímého varování typu $[S_1 \text{ a } S_2]$

Podobný vztah mezi vlastnostmi, které definují konstrukci jako celek, a vlastnostmi, které reprezentují její vnitřní složení, se ale dá vystopovat i u případů, které bychom tradičně považovali prostě za idiomy a dále bychom je neanalyzovali. Celkem výrazně se taková pružnost domněle fixních idiomů projevuje v zacházení s příslovími, jež také tradičně považujeme za neměnné fráze, a které přitom mluví nejrozličnějším způsobem aktualizují, tj. pracují s nimi jako s částečně produktivními strukturami. Pro ilustraci můžeme uvést několik korpusových příkladů k přísloví *aby se vlk nažral a koza zůstala celá*, citovaných v Čermákové studii o variabilitě (Čermák, 2004, s. 104):

- (2) a. *aby se vlk veřejného mínění nažral a koza prebend zůstala celá*
b. *aby mocenský vlk se nažral a koza-občan zůstal celý, byť obelhaný*
- (3) a. *vlk, co se nažral a koza mu stále dojila*
b. *vlk se dosyta nenažral a koza nezůstala celá*
c. *vlk se nažral a koza chcípla*
- (4) *není poznat, kdo je vlk a kdo koza*

Všechny tyto příklady mají jedno společné, totiž že mluví evidentně zakládají jednotlivé modifikace na znalosti všech následujících vlastností daného přísloví:

- idiomatický význam celého přísloví („vyhovět v něčem jen naoko a s nulovou újmou“),
- syntaktická struktura koordinačního souvětí, včetně toho, že spojka *a* tu vyjadřuje vztah adverzativní,
- ustálené lexikální obsazení (*vlk, koza, nažrat se, zůstat celý*).

Tento obecný rámec mluví dodržují, mění však různé jeho prvky, jako by to byly jen součásti nějakého plně produktivního vzorce [*aby S₁ a S₂*], čímž obecný význam tohoto přísloví vztahují ke konkrétní kontextové situaci a aktualizují jeho platnost. Vidíme tady hned několik variant obměn. Celkem jednoduchá variace spočívá v rozvíti jednoho nebo druhého základního substantiva (*vlk, koza*), jak dokazují příklady (2a-b). Jindy je těžištěm změny slovesná část, buď užitím negované varianty celého přísloví (3b), nebo synonymním lexikálním obsazením, viz *stále dojila* v příkladu (3a), nebo kombinací oběho — ve výrazu *koza chcípla* (3c). Nejdramatičtější změna pak nastává v modifikaci (4), která vlastně dále rozvíjí základní významovou složku celého přísloví, tj. kontrast mezi vlkem a kozou, tím, že onen kontrast zpochybňuje. Nic z těchto modifikací by nebylo možné, kdyby mluví neznali nejen celostní, idiomatický význam celého přísloví, ale také jeho složky a jejich vzájemné vztahy, které zase mají mnoho společného se zcela produktivními syntaktickými kombinacemi (konstrukcemi) na tomto přísloví nezávislými.

Nevystačíme si tedy s tím, že bychom celé přísloví jednoduše odsunuli do slovníku jako ustálenou frazeologickou jednotku (víceslovný idiom). Je-li naším cílem co nejuplněji zachytit podstatu lingvistické kompetence rodilého mluvčího a podstatu mentálních procesů, které takovou kompetenci umožňují, pak musíme i výrazy tohoto typu analyzovat a reprezentovat jako (částečně) schematické konstrukce. Pravda, jde tady o konstrukci méně produktivní, více fixovanou i než třeba příklad (1) — nemluvě o plně produktivních typech z nejspodnější části *tabulky 1* — ale koncepčně jde stále

o stejný základní typ jazykové jednotky, který podléhá stejným kritériím popisu a lze ho i přirozeně a na základě stejného konceptuálního modelu integrovat do příslušného gramatického systému.

2.3 PRAVIDLA VS. OMEZENÍ

Z celého dosavadního výkladu plyne, že KG nepracuje s pojmem gramatického pravidla, alespoň ne v jeho tradičním smyslu. Protože KG je založena na monotonickém, deklarativním, tzv. sjednocovacím (*unificational*) přístupu k jazykové analýze a popisu, každá konstrukce představuje pouze soubor omezení (*constraints*), jež je třeba chápat jako prototypické podmínky k formování konvenčně přijímaných jazykových výrazů. Tyto podmínky je možné do určité míry porušovat, aniž bychom nutně vytvořili nepřijatelný jazykový výraz, což tomuto gramatickému modelu propůjčuje flexibilitu, která je naprosto nutná k postižení permanentní proměnlivosti jazyka. Ne všechny rysy dané konstrukce budou samozřejmě stejně náchylné k inovaci (tj. k porušení jejich prototypické hodnoty), ale hierarchii takových rozdílů je třeba stanovit pro každou konstrukci zvlášť (konkrétní příklady takových posunů v konstrukcích týkajících se češtiny viz např. Fried, 2009, k otázkám synchronní polysémie u dativu posesivního nebo Fried, 2008, v kontextu diachronní analýzy kategoriálních změn). KG nepostuluje jazykové generalizace jako pravidla, podle kterých mluvčí generují „správně tvořené“ struktury a která pouze připouštějí nějak více či méně přesně a konkrétně vymezené „výjimky“, ale chápe jazykové chování jako spontánní mentální proces, ke kterému konstrukce daného jazyka poskytují jakýsi konvenčně přijímaný návod. Zároveň se však ve shodě s kognitivně a psychologicky podloženými poznatky o fungování naší mysli předpokládá, že znalost těchto konvenčně přijímaných návodů nikdy není (ani nemůže být) stoprocentně totožná u všech členů daného jazykového společenství, a že určité rozvolňování (*stretching*) a posouvání různých rysů dané konstrukce je tudíž přirozenou součástí gramatické organizace a zároveň zdrojem synchronní variabilnosti a posléze i diachronní změny.

Z tohoto pojetí rovněž plyne, že KG nepracuje s žádným mechanismem, který by odvozoval jednu konstrukci od druhé (ve smyslu transformací). Např. pasívum nevzniká odvozováním z aktiva, ale obě konstrukce existují vedle sebe, jako dva svébytné jazykové vzorce (dvě valenční konstrukce), které však mají některé rysy společné: především to, že obě konstrukce stavějí na stejné valenční struktuře, pouze ji každá vztahuje k jiné morfosyntaktické realizaci a případně specifikuje další omezení, která ovšem může mít každý jazyk nastavená trochu jinak. Naproti tomu se konstrukce mohou navzájem volně kombinovat, pokud jejich vlastnosti nepředstavují vzájemný konflikt; k tomu viz též diskuse v oddíle 2.4.

Základní myšlenku kombinovatelnosti si můžeme ukázat na jednoduchém příkladu syntakticky obyčejného českého souvětí:

- (5) *Alex zatím nikomu nic neříkal o fantastických nápadech, které se mu rojily v hlavě.*

Uvedená věta je realizací celé řady schematických konstrukcí — některé z nich jsou vyjmenovány v bodech (6b–h) — a jejich kombinace „dává licenci“ (*licences*) právě tomuto

konkrétnímu jazykovému výrazu. Přičemž je třeba zdůraznit, že kombinovatelnost příslušných dílčích konstrukcí nepředpokládá žádné určité nebo předem dané pořadí, v jakém by se jednotlivé konstrukce měly uplatnit; proto také jejich pořadí v seznamu (6) je zcela arbitrární, nepředstavuje žádný algoritmus k vytvoření dané věty. Prostě jen deklaruje, které gramatické a lexikální konstrukce k formování uvedeného souvětí přispívají.

- (6) a. lexikální konstrukce spojené s lexikálními jednotkami, které obsazují příslušné konstrukční pozice (např. *rojit se* [spolu se svou valencí], *hlava, nic, říkat* [se svou valencí] atd.)
- b. **PODMĚT_PŘÍSUDEK**; tato konstrukce se tu realizuje dvakrát (máme dvě dvoučlenné kluaze);
- c. **PŘEDLOŽKOVÁ_FRÁZE** se realizuje rovněž dvakrát (*o fantastických nápadech, v hlavě*)
- d. **POSTNOMINÁLNÍ_MODIFIKACE** (realizuje se ve výrazu *nápadech, které se mu rojily v hlavě*)
- e. **LINEARIZACE_PŘÍKLONEK** (správné řazení wackernagelovských příklonek *se mu* a jejich umístění ve větě)
- f. **ADNOMINÁLNÍ_MODIFIKACE** (realizuje se výrazem *fantastických nápadech*)
- g. **VZTAŽNÁ_VĚTA_SE_SHODOU** (*které se mu rojily v hlavě*)⁵
- h. dvě různé **VALENČNÍ** konstrukce, spojené s predikáty *rojit se a říkat*; vytvářejí příslušné syntaktické pozice pro jejich argumenty a specifikují jejich morfologické ztvárnění.

... plus další konstrukce...

Je také evidentní, že žádná z uvedených konstrukcí není idiosynkraticky a jedinečně spojena pouze s větou (5), ale každá z nich může (spolu) vytvářet nekonečné množství jiných jazykových výrazů, ať už samostatně (např. **PŘEDLOŽKOVÁ_FRÁZE** ve výrazu *Na zdraví!*) nebo — zpravidla — v kombinaci s libovolným potřebným počtem jiných konstrukcí. Každá schematická konstrukce, jako nejmenší a dále nedělitelná gramatická konfigurace, prostě jen specifikuje omezení platná pro jazykové jednotky, které mohou obsazovat jednotlivé konstrukční pozice, a kombinatorické podmínky, které mají splňovat. Jinak ale je podstatou tohoto teoretického přístupu něco jako princip recyklování inventáře v rámci jednoho gramatického systému; jeho podobu alespoň v hrubých obrysech nastíním v dalším oddíle.

2.4 VZTAHY MEZI KONSTRUKCEMI

Gramatický systém konkrétního jazyka je v pojetí KG inventářem konstrukcí a ty se shlukují v různě organizovaných a různě složitých sítích. Toto shlukování zachycuje vztahy

⁵ Zde ad hoc vytvořený název této konstrukce odráží skutečnost, že je třeba odlišovat vztažné věty se vztažným zájmenem *který*, jež vyjadřuje gramatickou shodu se svým řídicím substantivem, od vztažných vět s absolutivním relativizátorem *co*, kde se shoda buď nevyjadřuje vůbec nebo pouze jinde ve vztažné větě. Navíc se oba typy vztažných vět od sebe liší nejen formálně, ale i sémanticky a funkčně (Fried, 2010), a je tedy celá řada důkazů, nejen čistě formálních, že jde o různé konstrukce.

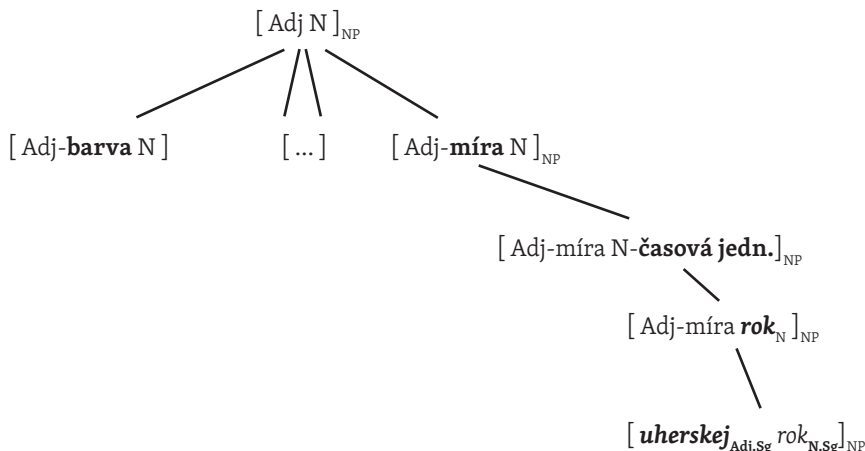

DIAGRAM 2. (Částečná) hierarchická dědičná síť spojená s konstrukcí ADNOMINÁLNÍ_MODIFIKACE

mezi konstrukcemi na základě podobností a rozdílností, tj. na základě stejných kognitivních principů, jaké se uplatňují v kategorizačních procesech obecně. Při vytváření konstrukčních sítí je možné postupovat buď z hlediska onomasiologického, nebo semasiologického, i když ve výsledku každá síť kombinuje informace obojího druhu. Obecně jde vždycky o mapování gramatických forem/konfigurací v nějakém funkčním, sémantickém či konceptuálním prostoru (Croft, 2001). Důležitým organizačním prvkem je v každém případě princip „dědičnosti“ (*inheritance*), který se nejvýrazněji projevuje v propojování konstrukcí se zřetelně nastavenými rozdíly ve stupni abstrakce/schematičnosti. V KG literatuře zatím najdeme především dva základní typy sítí, každý motivovaný jednak poněkud jiným analytickým přístupem, jednak také povahou jazykového materiálu, na který je aplikován: jeden typ představují hierarchie s jedním centrálním členem (předpokládá se vertikální dědičnost všech vlastností), zatímco druhý typ má podobu volnějších uskupení bez centrálního členu (podstatou je tady dědičnost pouze částečná).

Jednodušší typ síťování spočívá v sestavování hierarchicky uspořádaných stromů, kde vrchol stromu (centrální člen sítě) představuje nejschematičtější podobu dané konstrukce s nejobecnější aplikací, a každá další (nižší) úroveň je v nějakých rysech vymezena újeji, jako specializovanější varianta. Dědičnost se projevuje tak, že každá nová úroveň nebo vrstva dědí vlastnosti svého nadřazeného předka. Poměrně transparentním příkladem na ilustraci může být vztah mezi výrazy *celý rok*, *uherský rok* a jejich společná syntaktická podoba [Adj N]. Jak jsme už zmínili v oddíle 1.1, tyto výrazy představují různě specializované a různě produktivní body na škále integrace formy a významu, konkrétně tedy syntaktického vzorce pro adnominální modifikaci. Z hlediska kognitivního zpracování jazyka je důležité tento společný rys zachytit, ale zároveň je třeba zachovat stejně závažný a kognitivně informativní jiný fakt, totiž jejich různou míru produktivity a různou míru transparentnosti pro „vypočítávání“ jejich významu. Tyto vztahy je možné zachytit právě formou hierarchického uspořádání: jeho vrchol tvoří nejobecněji formulovaná konstrukce ADNOMINÁLNÍ_MODIFIKACE a každá další

generace dcer přidává k této obecné specifikaci, již dědí, další omezení a idiosynkratické podmínky až k lexikálně plně fixovanému idiomatickému výrazu, který už se zbytkem sítě sdílí pouze svou morfosyntaktickou strukturou. V poněkud zjednodušené a neformální podobě ukazuje takovou síť *diagram* 2. Hranaté závorky představují jednotlivé konstrukce (ve velmi minimalizovaném tvaru), uzly v levé části stromu jsou tu uvedeny jen pro ilustraci toho, že konstrukci *ADNOMINÁLNÍ_MODIFIKACE* lze najít i v mnoha dalších sémantických variantách, a tučně jsou vyznačeny právě ty rysy, které jsou pro danou variantu nové a specifické, včetně toho, že v plně lexikálně obsazené realizaci *uherskej rok* se morfologické možnosti redukuje pouze na singulár.

Tento typ síťování si se ovšem zdaleka nehodí na všechny části (pravděpodobně ani na většinu částí) gramatického systému, protože neumožňuje zachycovat dědičnost částečnou a ta je pro přirozený jazyk nevyhnutelná už z jeho dynamické podstaty (jeho permanentní proměnlivosti v čase). Komplikace nastávají zejména v takových situacích, kdy je evidentní, že skupina konstrukcí sice sdílí určité rysy nebo skupiny rysů, ale kde buď chybí empiricky doložený vrchol hierarchického stromu (tj. nelze identifikovat centrální člen dané skupiny), anebo není možné stanovit čistě hierarchicky předávané vlastnosti od nejobecnějších k nejspecifičtějším realizacím dané konstrukce. Pak mluvíme o kategorii organizované na základě „rodinné podobnosti“ (*family resemblance*, Rosch — Mervis, 1975; Wittgenstein, 1953). Na tento druh vztahů narážíme zejména při diachronní analýze, kde se musíme vypořádat s různými zbytkovými jednotkami a zároveň zdánlivě chybějícími články v synchronním stavu (zajímavou studii tohoto typu problémů najdeme např. u Rosse, 2008). Avšak stejnou výzvou může být stanovování mezikonstrukčních příbuzenských vztahů v rámci nějakého funkčního prostoru, tj. v situacích, kdy máme několik alternativ k vyjádření podobných významů či funkcí, jejich příbuznost je evidentní, ale jednotlivé varianty nejsou ani čistě synonymní, ani formálně jednotné. Tento druh síťových vztahů je pak snazší a empiricky přesnější znázornit v podobě tzv. konstrukčních map (pojem vypůjčený z funkčně a kognitivně orientované typologie, srov. např. Haspelmath, 1997, 2003; Croft, 2001), kde jednotlivé členy dané funkční kategorie organizujeme do teritoriálních úseků, které na sebe různě navazují a částečně se překrývají.

Jako relativně jednoduchou ukázkou rodinné podobnosti a odpovídající konstrukční mapy můžeme vzít jeden příklad z angličtiny, a to soubor prostředků k vyjádření korelativního vztahu mezi dvěma entitami. Varianty (7–9) ilustrují základní inventář možností. Pro jednoduchost je můžeme označovat jako výrazy [*as A as N*], v odkazu na jejich syntaktické uspořádání a kategoriální obsazení: korelativní výraz *as* — *as* je lexikálně daný, neměnný, kdežto pozice A (adjektivum) a N (substantivum) jsou otevřené, tj. produktivní.⁶

6 Jak je tu vidět, podobnou strukturu najdeme i v češtině — *náměstí byla stejně mrtvá jako ulice, které k němu vedly; ten je mstivý jako politik, který prohraje ve volbách; jsem utahaná jak trolejbus* (SYN) — a při analýze českého materiálu bychom postupovali stejně. České protějšky těchto korelativních výrazů jsou však poněkud komplikovanější a vyžadovaly by podstatně podrobnější analýzu, než je k této jednoduché ilustraci nutné. Zároveň gramatický systém angličtiny poskytuje hmatatelné, snadno identifikovatelné důkazy funkčních rozdílů mezi jednotlivými variantami, což je pro potřeby tohoto stručného výkladu výhodné.

schematicky:

- (7) *Rich is [as crazy as my brother is].* [as A as N is]
 ‚Rich je stejně bláznivý, jako je můj bratr.‘
- (8) *Rich is [blind as a bat].* [A as N]
 ‚Rich je slepý jak patrona.‘ (doslova ‚jak netopýr‘)
- (9) *Rich is [as crazy as my brother].* [as A as N]
 ‚Rich je stejně bláznivý jako můj bratr.‘

Tyto výrazy jsou zcela zřejmě navzájem příbuzné: podobají se nejen formou, ale sdílejí i obecný korelativní význam a používají se ve stejné syntaktické funkci, totiž jako neverbální predikát ve sponových větách, ve kterých se podmětu přiřazuje nějaká vlastnost vyjádřená právě onou konstrukcí [as A as N]. Bližší ohledání ale ukazuje, že se varianty (7–9) od sebe i liší a že každá z nich má nějaké vlastní specifické rysy.

Varianta (7) obsahuje v druhé složce korelativního výrazu opakování sponového slovesa (*is*), čímž druhý korelát nabývá větného charakteru, a celý výraz má pouze doslovný význam (porovnáváme někoho jménem Rich a něčího bratra z hlediska jejich relativního sklonu ke ztřeštěnému chování a oba jsou v tomto ohledu vyhodnoceni jako rovnocenní). Varianta (8) nemá první část dvojkorelativa *as-as*, nepřipouští ani potenciálně přítomnost druhé spony (**Rich is as blind as a bat is*) a zároveň má pouze figurativní interpretaci. Substantivum označující entitu, ke které podmět přirovnáváme, nemůže být interpretováno referenčně, ale pouze typově; Rich tu není přirovnáván k žádnému konkrétnímu netopýrovi, ale pouze k „netopýrovosti“ jako charakteristické vlastnosti této živočišné třídy. Rozdíl v referenčnosti se ostatně potvrzuje i tím, že pro doslovné čtení naopak není možné použít stejně zkrácenou formu [as A as N] jako u varianty (8). Jedinou interpretaci, kterou pokus v (8') navozuje, je takový stav světa, kde *my brother* může fungovat jako obecně platná konvenční kategorie ztřeštěnosti, tak jako se v anglicky mluvícím prostředí netopýr bere jako konvenční označení špatného zraku.

- (8') **Rich is crazy as my brother.*
 ‚Rich je bláznivý jak můj bratr.‘

Formální varianta (9) se potom vyznačuje tím, že oproti typu (8) nemá druhou sponu, ale zato umožňuje použití v obojím čtení — doslovném (9) i figurativním (9'); ani v případě (9') nejde o srovnání s netopýřím jedincem, ale pouze s typem:

- (9') *Rich is as blind as a bat.*
 ‚Rich je slepý jak patrona.‘

Z těchto pozorování můžeme vyvodit hypotézu, že opakování spony u druhého korelátu je formálním signálem plně referenčního užití (tj. porovnáváme doslova dva specifické jedince), zatímco absence prvního *as* (8) je spojena výhradně s užitím nereferenčním (tj. přirovnáváme někoho k celé třídě jedinců, k nějakému definičnímu rysu oné třídy), a tedy potenciálně i figurativním, kde je příslušný definiční rys založen na konvenci a ne nutně na přirozené kategorii. Tuto hypotézu nám pak potvrzuje pokus o kombinaci obou formálních variant, který je nutně neúspěšný (10), protože spojuje

dvě sémanticky neslučitelné možnosti: referenční interpretace daného substantiva (N) je neoddělitelná od přítomnosti druhé spony, ale zároveň absence prvního *as* klade na totéž substantivum požadavek nereferenčnosti. Je zřejmé, že totéž N nemůže být zároveň referenční i nereferenční. (Pokus kombinovat tyto dvě konstrukce tedy zároveň ilustruje obecně platnou kombinatorickou podmínku zmíněnou v oddílu 2.3, že konstrukce lze sice volně kombinovat, ovšem nesmějí být vzájemně v konfliktu.)

(10) **Rich is crazy as her brother is.*   *as A as N is

To, že se popis jednotlivých variant a jejich idiosynkratických vlastností točí kolem rysu referenčnosti, potvrzuje konečně i forma tohoto substantiva. V nereferenčně interpretovaných variantách (8, 9') nemůže být determinovaná (*definite*) nominální fráze (**Rich is (as) blind as the/this/that bat*) a naopak v referenčně užitých variantách (7, 9) je determinovanost podmínkou, aby mohl být srovnávaný jedinec interpretován jako specifický, individualizovaný (použitím členu určitého, demonstrativa, posesíva apod.). Tento rozdíl lze dobře ukázat na příkladech typu (11), kde je pozice N obsazena látkovým substantivem, a to umožňuje jak determinované (11b), tak nedeterminované (11a) nominální fráze. Kontrast v referenčnosti se tudíž vyjadřuje právě jen rozdílem v (ne-) použití determinační konstrukce, zatímco ve všem ostatním jsou oba výrazy identické:

(11) a. *This soup is (as) cold as ice.*

,Tahle polívka je studená jako led.' (tj. je velmi studená)

b. *This soup is (as) cold as the ice.*

,Tahle polívka je studená jako tenhle (kus) ledu.' (tj. je stejně studená jako konkrétní kus ledu, na který je možné v kontextu ukázat)

Zkusíme-li tato pozorování srovnat do sítě příbuzenských vztahů, výsledkem bude nejen zobecnění o jejich vzájemných podobnostech a odlišnostech, ale také z ní automaticky vyplyne, proč existují jen možnosti (7–9) a nikoli (10). Je ovšem jasné, že tento soubor konstrukcí bychom těžko organizovali v podobě hierarchické struktury, a to minimálně ze dvou důvodů. Za prvé, výběr centrálního členu (vrcholu stromu) by musel být zcela arbitrární, bez nezávislé motivace; ani jedna varianta není obecněji platná nebo schematictější než druhé dvě. A za druhé, všechny tři varianty se překrývají jen částečně; není možné doložit, že rysy jedné z nich jsou kompletně dědičné, a tedy opravdu plně zděděné zbývajícími variantami ve stejném smyslu, jako je tomu v *diagramu 2*. Jinak řečeno, v případě konstrukční rodiny [as A as N] nemáme situaci, kde by se stejná syntaktická (případně i jinak definovaná) konfigurace zachovávala ve všech příbuzných variantách. Ze stejného důvodu by také nebylo možné postulovat žádný transformačně pojatý závěr, že varianta X může být nějak odvozena od varianty Y apod. Museli bychom v takovém případě být schopni a priori určit, která varianta je základní a které jsou odvozené, což je stejně problematické, jako stanovení počátečního uzlu v prosté vertikální hierarchii konstrukcí.

Nejuspokojivějším a empiricky nejlépe podloženým řešením tedy je konceptualizace na základě rodinné podobnosti, kde se všechny tři varianty různě překrývají. Zjednodušená neformální reprezentace takových síťových vztahů je načrtnuta v *dia-*

gramu 3; abstrahujeme v ní od všech detailů, které by samozřejmě musely být součástí plného popisu, ale které nejsou nezbytně nutné k momentálnímu účelu a čtenáře neznalého konstrukčního formalismu by v tomto kontextu spíš mátlly (pro příklad detailně vypracované a plně vyargumentované konstrukční mapy můžeme odkázat např. na studii české reflexivizace, Fried, 2007). V tomto okamžiku je cílem ukázat pouze to, že jedna konstrukce této dílčí sítě musí být specifikována jako výlučně referenční, jedna jako výlučně nerefereční a jedna není pro tento rys specifikovaná nijak, čímž umožňuje obojí interpretační užití. Dále je podstatné zachytit to, že všechny tři konstrukce jsou stejné co do syntaktické funkce (uplatňují se jako neverbální predikát ve sponových strukturách) a mají stejný konstrukční význam (vyjadřují korelativní vztah), ale liší se v samotné formě.

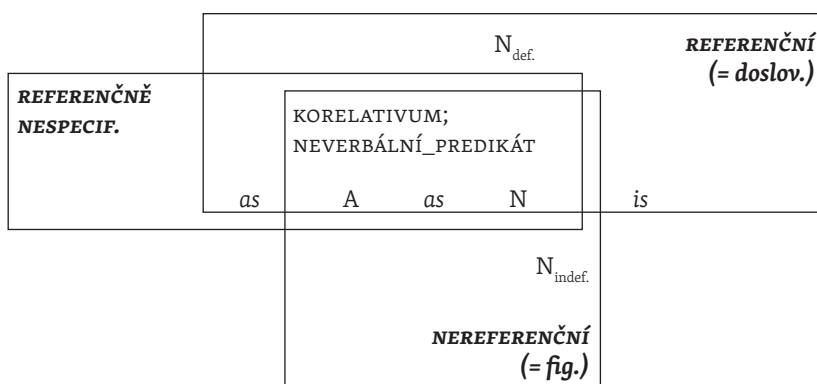

DIAGRAM 3. (Zjednodušená) konstrukční mapa částečné dědičnosti korelativních konstrukcí v angličtině

3. SHRnutí

Hlavním cílem tohoto příspěvku bylo ukázat, že KG se obecně řadí k tzv. kognitivním přístupům k jazykové analýze, s přesahem k interdisciplinárnímu zkoumání jazyka. Jsou to přístupy, které staví na jednom fundamentálním předpokladu, totiž že i gramatická struktura může být adekvátně definována a popsána pouze jako konvenční asociace formy a významu. Tento pohled vychází historicky z psychologického pojmu celostního vnímání (Gestalt) a jazykové jednotky jsou pouze jeho zvláštní manifestací; výmluvná je např. Lakoffova (1977, s. 246–247) raná formulace, že „gestalty jsou zároveň celostní a analyzovatelné. Skládají se z jednotlivých částí, ale celek nelze na jeho části redukovat“ (překlad M. F.). Z tohoto pojetí se pak vyvinul i pojem konstrukce, definovaný jako teoreticky ukotvená jednotka analýzy, jejíž celkovou charakteristiku lze shrnout takto:

- je to *vícerozměrný* symbolický znak, který artikuluje „návod“ (ve smyslu funkčního prototypu) na formování konvenčně přijímaných jazykových výrazů ukotvených v lidské percepci a v komunikační praxi;

- vztahuje se na jazykové jednotky různé velikosti a různě složitého vnitřního uspořádání;
- formuluje hypotézy o jazykové vybavenosti mluvčích, ve shodě s poznatky, které máme o lidské kognici a principech lidské interakce.

Během posledních třiceti let se KG postupně vyvinula a prosadila jako vyzrálý teoretický přístup s vlastní vnitřní architekturou a ustáleným formalismem, aplikovatelný na kterýkoli jazyk. Je to nederivační, monotonický, unifikací model, jehož cílem je vyvíjet analytické a formální nástroje, které směřují k formulování realistických hypotéz o mentální reprezentaci jazykové vybavenosti mluvčích, včetně komunikační kompetence. Z hlediska teoretického se KG hlásí k důrazu na škálovost v jazykové kategorizaci, staví na asociativní organizaci gramatických sítí a hlásí se k myšlence „recyklování“ znaků při vysvětlování procesů, které se uplatňují při produkci i percepci jazykových výrazů. Konstrukční analýza umožňuje přesnost v zacházení s detaily analyzovaných jazykových jevů (formálních, sémantických, pragmatických, morfoloogických atd.) a zároveň vytváří konceptuální prostor pro systematickosti vedoucí ke smysluplným zobecněním. Při hledání a používání zdrojů jazykového materiálu se klade důraz na materiál autentický (a tedy také stále významněji na zdroje korpusové, včetně sofistikované kvantitativní analýzy), doplňkově se čím dál víc využívají též důkazy experimentální.

V souhrnu tedy KG funguje jako model pro „celostní“ popis jazyka při hledání odpovědi na otázky, jež si klade lingvistická teorie obecně: co je jazyk; v čem spočívá jazyková znalost a jak ji náš mozek organizuje; co v jazykové struktuře má nebo nemá univerzální platnost; odkud se jazyková struktura bere a co je podstatou její proměnlivosti.

BIBLIOGRAFIE

- AARTS, B. (2007): *Syntactic gradience: the nature of syntactic indeterminacy*. Oxford: Oxford University Press.
- CROFT, W. (2001): *Radical Construction Grammar. Syntactic theory in typological perspective*. Oxford: Oxford University Press.
- ČERMÁK, F. (2004): Jazyková variabilita: případ přísloví. In: Z. HLADKÁ — P. KARLÍK (eds.), *Čeština: univerzálnia a specifika 5*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, s. 99–109.
- DANEŠ, F. (1957): *Intonace a věta v současné češtině*. Praha: Academia.
- DANEŠ, F. (1964): A three-level approach to syntax. *Travaux Linguistiques de Prague 1*, s. 225–240.
- DANEŠ, F. (1968): Some thoughts on the semantic structure of the sentence. *Lingua*, 21, s. 55–69.
- FILLMORE, Ch. J. (1968): The case for case. In: E. BACH — R. T. HARMS (eds.), *Universals in linguistic theory*. New York: Holt, Rinehart & Winston, s. 1–88.
- FILLMORE, Ch. J. (1986): Pragmatically controlled zero anaphora. *Berkeley Linguistic Society*, 12, s. 95–107.
- FILLMORE, Ch. J. (1988): The mechanisms of 'Construction Grammar'. *Berkeley Linguistic Society*, 14, s. 35–55.
- FILLMORE, Ch. J. (1989): Grammatical Construction Theory and the familiar dichotomies. In: R. DIETRICH — C. F. GRAUMANN (eds.), *Language processing in social context*. Amsterdam: North-Holland/Elsevier, s. 17–38.
- FILLMORE, Ch. J. — KAY, P. — O'CONNOR, M. C. (1988): Regularity and idiomaticity in

- grammatical constructions: The case of *let alone*. *Language*, 64/3, s. 501–538.
- FRIED, M. (1992): What's in a causative: the semantics of Kannada *-isu*. *Chicago Linguistics Society*, 28, s. 1–12.
- FRIED, M. (2007): Constructing grammatical meaning: isomorphism and polysemy in Czech reflexivization. *Studies in Language*, 31(4), s. 721–764.
- FRIED, M. (2008): Constructions and constructs: mapping a shift between predication and attribution. In: A. BERGS — G. DIEWALD (eds.), *Constructions and language change*. Berlin: Mouton de Gruyter, s. 47–79.
- FRIED, M. (2009): Plain vs. situated possession in a network of grammatical constructions. In: W. MCGREGOR (ed.), *Expression of possession*. Berlin: Walter de Gruyter, s. 213–248.
- FRIED, M. (2010): Accusative resumptive pronouns in the Czech relative clauses with absolutive relativizer *co*. *Korpus, gramatika, axiologie*, 1(1), s. 16–29.
- HASPELMATH, M. (1997): *Indefinite pronouns*. Oxford: Clarendon Press.
- HASPELMATH, M. (2003): The geometry of grammatical meaning: semantic maps and cross-linguistic comparison. In: M. TOMASELLO (ed.), *The new psychology of language*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum, s. 155–175.
- LAKOFF, G. (1977): Linguistic gestalts. *Chicago Linguistics Society*, 13, s. 236–287.
- ROSCH, E. (1978): Principles of categorization. In: E. ROSCH — B. B. LLOYD (eds.), *Cognition and categorization*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum, s. 27–48.
- ROSCH, E. — MERVIS, C. (1975): Family resemblances: studies in the internal structure of categories. *Cognitive Psychology*, 7, s. 573–605.
- ROSS, M. (2008): Negative verbal clause constructions in Puyuma: exploring constructional disharmony. In: A. BERGS — G. DIEWALD (eds.), *Constructions and language change*. Berlin: Mouton de Gruyter, s. 171–193.
- TESNIÈRE, L. (1959): *Éléments de syntaxe structurale*. Paříž: Klincksieck.
- WITTGENSTEIN, L. (1953): *Philosophical investigations*. New York: Macmillan.